

איכה נהיתה הרעה הזאת? (מתוך "פרקי איכה החדשים")

משה שמיר

שבט בנימין, פורצת מלחמה בין כל שבטי העם לבין השבט מחולל הפשע, והשבט היקר כולו מגיע אל סף חיסולו כמעט, בשל חטא מוסרי נתעב שבוצע על-ידי כמה מבניו. יש בודאי קשר בין פרשת פילגש בגבעה לבין העובדה שבן צנוע של אותו שבט שבקושי ניצל מהכחדה, שאול בן קיש, נעשה עד מהרה למלכו הראשון של עם ישראל. אבל עמוק ומשמעותי הרבה יותר הוא הקשר עם הופעתו של הנביא והמורה הגדול, "הרואה" לפי כינויו בני העם, **שמואל הנביא**. שמואל הוא אחרון הנביאים שבידם גם ההנהגה הרוחנית וגם ההנהגה המדינית בעם ובארץ. הוא ממליך מלכים, אבל בכוחו גם להדיחם. אחריו כבר מתבלטת דמותו של הנביא האופוזיציונר. **נתן הנביא** בימי דוד, **אליהו הנביא** בימי אחאב, כל שיש בידם הוא תוקף שליחותם ושבת-מוסרו של אלוהי האומה. הם פותחים את המפוארת במסורות המלחמה לצדק ולאמת, מסורת נביאי ישראל. ללא חת וללא פחד הם מטיחים באבירי השלטון אשר חטאו, את שתי מילות האופוזיציה העזות ביותר: **"אתה האישי!"**

"איכה נהיתה הרעה הזאת?" – שאלה של אין-אונים למול הגורל. אבל יש תשובה עליה. לנביאים, לרואי האמת, לשליחי האמונה והביטחון הפנימי יש תשובה, והיא מופנית ללא היסוס לעבר המנהיג שחטא:

"אתה האישי!"

ב. "איכה היתה לזונה...?"

שעיהו בן-אמוץ היה בעל השפעה בחוגי המעמדות הגבוהים בירושלים, ובימי חזקיהו המלך היה מוציא ומביא בענייני המדינה. אבל אוהב גדול זה של עמו ונאמן גדול זה לבית דוד, חוזה תפארת עתיד-האנושות מסביב ולרגלי תפארת עתיד-ישראל, היה אחד מנביאי הזעם הקשים ביותר.

"**איכה היתה לזונה קריה נאמנה!**" הטיח הנביא הצעיר בראשית דרכו בעירו ובאחיו ובשליטיהם, וגם זעקת-שאלה של

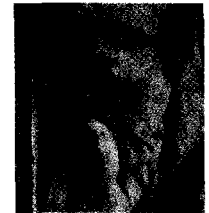
א. אתה האישי!

בעֶ־עשרה פעמים (כמניין טו"ב) מופיעה בתנ"ך המילה "איכה" – וכמעט תמיד כקריאת תימהון ומחאה ויאוש אל מול רעה גדולה. חמש פעמים מופיעה המילה בתורה (בספר "דברים"), שתי פעמים היא מופיעה בנביאים ראשונים, שלוש פעמים – בנביאים אחרונים, ושבע פעמים בכתובים. הריכוז הגדול ביותר של קריאות "איכה", כמין אקורד סיום משווע, מופיע כידוע במגילת "איכה", ספר החורבן והקינות. מתוך חמשת פרקי המגילה פותחת זעקת "איכה" שלושה מהם, ומאז ועד היום אין כזעקה הזאת לבטא את מצוקתו של העם היהודי בשל חורבנות ואסונות וגלויות שהיו, ובשל חרדות ואימה מפני אסונות המתרגשים לבוא.

ממשה רבנו במדבר, בראשית-ראשיתה של דרך הגאולה, ועד הנביא ירמיהו, על סף, ובתוך, ואחרי החורבן, במשך שבע מאות שנה, לא חדלה זעקת-השאלה הזאת מלהצלף על שופטים ומלכים, בני העם ושועיו, ולא היה לה שומע. ככל שנעשתה השאלה חריפה יותר, ממוקדת יותר על מקור הרעה, ובפי הנביאים הגדולים כבר לא היה ספק מה הוא מקור הרעה, הקשיחו העם ומנהיגיו את לבם, אטמו את אוזניהם – עד שהתרגשו ובאו עליהם החורבן והגלות.

גדולתו של התנ"ך, שהיתה נחלת כל עמי התרבות, היא לא רק בעצמת השאלה ובעומק החרדה, אלא בעצמת התשובה ובעומק התוכחה. מראשיתו ועד סופו, מימי אדם וחוה בגן־עדן ועד חורבן ירושלים והמקדש, אומר התנ"ך דבר אחד בבהירות נחרצת: **מקור הרעה הוא במעשי האדם**. הריקבון המוסרי והניוון הרוחני, אבדן הזהות והייחוד התרבותי, הם הגורמים העיקריים לאבדן החיים, להתמוטטות המסגרות האנושיות הכלליות והלאומיות, להתפרקות רקמת ההווה הפרטית והחברתית, ובסופו של דבר הם הגורמים לחורבן גמור, להרס החומר בעקבות שבר הרוח.

"**איכה נהיתה הרעה הזאת!**" (שופטים, כ', ג') היא שאלה קיבוצית. היא פורצת מפי בני-ישראל למול הזוועה של פרשת "פילגש בגבעה", ולפי שהאשמה הברורה היא של

ישעיהו. "כרתנו ברית את" מות ועם-שאלו עשינו ח'זה" (כח, 15); "כי נטשתה עמך, בית יעקב, כי מלאו מקדם ועלננים כפלשתים, ובילדי נכרים ישפיקו" (ב, 6).

ירמיהו. "דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד... היו צריה לראש, אויביה של..." (איכה א, 5,4).

ונטישת ערכים), וכאשר גברים בודדים אלה מגדילים את הביקוש בשוק המין המסחרי, מתפתח ללא הרף יבוא הזנות, והלגיטימציה חוגגת.

אינני בא לדון כאן בעצם השאלה של המגעים עם אש"ף, שהיו עד מהרה להכשרת הקרקע להקמת מדינת טרור פלשתינאית בארץ-ישראל, ובודאי לא אדון כאן בשאלת המאבק או איה-המאבק או אופי המאבק נגד הזנות, אלא באני לנסות וללמוד את **התהליך הרוחני**, את הרקע הנפשי והתרבותי (המשותפים לשניהם, לדעת), אשר אפשרו את מתן הלגיטימציה לעיסוק בשני תחומים, שהיו עד הזמן האחרון בגדר טבן מוחלט בעיני רוב הציבור.

מהותה של הציונות היתה **המלחמה נגד המציאות**. בזה דמתה לכל התנועות הלאומיות והחברתיות של מאתיים השנים האחרונות. עולם ישן נהרס, על חורבותיו יקום עולם חדש; כך אמר הסוציאליזם, כך אמרה הציונות. היתרון הגדול של הציונות על הסוציאליזם (ובודאי על הקומוניזם), היה בכך שהציונות התבססה על תהליך אנושי רדיקלי, שבמוקדו היתה **מהפכה במועל** בחיי הפרט והכלל, עלייה לארץ-ישראל ובניית חיים חדשים הלכה למעשה. ההגשמה האישית, הכרוכה בעקירה מבית לבית, מארץ לארץ, תבעה מאמץ, קרבן, והעניקה לאידיאולוגיה **ממד של ממשות**. הקושי וההתגברות עליו, האתגר וההתמודדות עמו, היו סוד ההצלחה גם בתחום הרוח והתרבות. די לחשוב על האופי הדיאלקטי של המעבר מלשונות לעז ומתרבויות נכר ללשון העברית ולתרבות היהודית. די לזכור, כיצד העברית נהפכת ממחסום לקרש-קפיצה, כיצד יסודות המסורת היהודית חדלים להיות מחיצות מרחיקות ונעשים למסגרות מקרבות. כל אלה הושגו בזכות הנכונות למאמץ, בזכות ההכרה, כי מעשי היום יתנו פריים מחר, כי "יש שכר לפעולתנו" כלשון נחמתו של ירמיהו: "...ושבו מארץ אויב... ושבנו בנים לגבולם" (ירמיהו ל"א, ט"ו, ט"ז).

כנגד כל זה, התהליך הרוחני אשר חולל את ההתמוטטות המדינית של ממשלת ישראל, אשר אפשר את מהלכי הנסיגה בכל תחומי חיינו, מביטחון ועד חינוך, אינו אלא **בריחה מן הציונות** במשמעותה המוסרית והאנושית, כפי שתוארה זה עתה. לא עוד התמודדות מול אתגרים, לא עוד מאמץ, לא עוד נכונות לקרבן, ובקיצור: לא עוד אמונה בעתיד.

מן הצד המדיני, סיסמתה של ממשלת ישראל כיום, "שלום עכשיו", פירושה "נסיגה עכשיו". **מן הצד הרוחני**, פירושה "דולציה ויטה עכשיו", קוסמופוליטיות תרבותית עכשיו, טשטוש הזהות הלאומית עכשיו, התנתקות ממקורות המסורת היהודית עכשיו, פירוק המסגרת המשפחתית עכשיו, ניהיליזם עכשיו, מתירנות מינית עכשיו, סמים עכשיו, פריקת כל עול עכשיו, לצפצף על הכל עכשיו, ורק כדי לא לפגוע ברגישותם של קוראי **נתיב** אינני נעזר במילון בית-השימוש ובית-הבושת, המהווים כיום את תבליני הטעם העיקריים של "אמנות חופשית עכשיו".

יצדק מי שיפרוץ כאן נגדי ויטען, כי ה"עכשוויים" הזה הוא כיום נחלת כל העמים, ובעיקר העשירים והמפותחים בהם. ואכן, בבואי עתה לתת דוגמה של חברה מידרדרת, שבמקום לשנות מציאות רעה היא משלימה עמה ורק ממליצה על שימוש באמצעי-מניעה נגד תוצאותיה, תהיה

זו ממשיכה להדהד בין כותלי ההיסטוריה האנושית עד היום, במלוא עצמתה הראשונה.

"איכה היתה לזונה קריה נאמנה?" נתלחש בי הפסוק, ואחר-כך נמצא מטויט על גבי הנייר, ונוספו עליו שורות-שלוש, והיה זה לפני שנתיים-שלוש, כאשר ביום אחד העבירה הכנסת שתי הצעות חוק, שלכאורה שונות הן זו מזו תכלית שינוי, ולמעשה אחד הוא החולי אשר הוליד אותן. וכך נכתבו אז הדברים, כמעט מאליהם:

הקריה הנאמנה, היושבת במרומי גפי בירתנו, ויותר ממנה האספה הידועה בציבור בשם כנסת ישראל, לא ביישו בראשית החודש הזה, חודש חג האורים, את אחותך-הורתך מימי קדם, את ירושלים של ישעיהו.

בראשית חודש כסלו, המסמל בתודעה הלאומית שלנו את התגברות הכבוד העצמי על ההשפלה העצמית, את נצחון הטוהר על הטומאה, החליט בית-המחוקקים של מדינת היהודים להעלות בדרגה, לשפר ולשכלל, לבסס ולחזק, שני נושאים, שאינך יודע איזה צד בהם קובע יותר את גורלנו – הגופני או הרוחני, הקיומי או המוסרי. בית-הנבחרים של עם ישראל החליט לטפל בהענקת חוקיות, ובהכשרת התנאים, למיסוד הזנות ולהתרת הקשרים עם ארגוני הטרור הערביים.

בבת אחת. באותו יום. שני נושאים על סדר יום אחד. והקשר ביניהם, אם נרעש מישוהו להקשות על כך, הקשר הוא במילה אחת: **לגיטימציה**. מתן הכשר לגיטימציה של הזנות. לגיטימציה של הטרור הערבי.

וכאשר יסתערו עלינו אותם נרעשים-מקשים, וכאשר יטיחו בנו: "אתה מתעלם מן המציאות. אתה בורח מן האמת!" – יספקו לנו בכך הוכחה נוספת למה שכבר אמרנו לא פעם: לא אנו מתעלמים מן המציאות, אלא מעניקי ההכשר לזנות ולטרור: **משלימים** עם המציאות. הם פשוט נכנעים למציאות. אכן, איכה היתה לזונה קריה נאמנה!

יבדוק נא מי שיבדוק באיזו שנה בדיוק היה אותו יום, אבל עתה, כשאני מעלה אותה טיוטת איכה על הכתב, כשאני שולף אותן שורות מחביון, כבר ברור כי מה שהיה בגדר חשש ואזהרה הריהו עתה עובדה. אם **הפקרת נכסי-החומר** של קיומנו הלאומי עושה עתה, במהירות גוברת והולכת, את צעדיה הראשונים, הרי **הפקרת ערכי-הרוח** שלנו, שהקדימה את הפקרת נכסי החומר והיתה סיבתה במידה רבה, הפקרת ערכי-הרוח שלנו כבר דוהרת במרוצת-טירוף לקראת **השלמת** התהליך של חיסול התשתית הציונית והיהודית של קיומנו הלאומי בארצנו. ההיתר לקיום מגעים עם אש"ף-טוניס תפח כגידול ממאיר, והיה למציאות סיוטית של שיתוף-פעולה בין ממשלת ישראל לבין ראשי כנופיות הטרור, שלב אחר שלב בדרך לחורבן ישראל.

במקביל, ומתוך קשרי-ביניים גלויים ונסתרים, קיבלה תעשיית הזנות בארצנו את המיסוד שלה ואת הלגיטימציה שלה, גם בדעת-הקהל וגם ביחסם של שלטונות-החוק. תעשיית הזנות בישראל פועלת בהכשר מלא (דה-פקטו אם לא דה-יורה). והיא משגשגת ומתרחבת מיום ליום, בכמות וביאיכות. שגשוג מופלא זה כרוך בין השאר ביבוא ללא תקדים של עובדים זרים (עוד תחום של הפקרת עמדות

האמריקניזציה בכל תחומי חיינו הוא ההפך הגמור מכל אלה, מכל אחת לחוד ומכולן יחד.

האמריקניזציה היא הניגוד הקיצוני ביותר להמשך הקו הציוני בהנהגת העם, וממשלת רבין היא ההתגלמות הקיצונית ביותר של ההתמכרות הסוחפת-כל לאדנותו של "הדוד סָס".

אם אתרכז עתה לזמן מה בהנהגתו של יצחק רבין, לא יהיה זה על רקע אישי. אבל בתוקף תפקידו ובגין הכרזותיו המתלהמות, כי עליו ועליו בלבד האחריות הכוללת, ועל כן ממנו וממנו בלבד יוצאת כל התורה כולה, לא זו בלבד שמותר לנו, אלא חייבים אנו לנסות להבין את האנטומיה הרוחנית והרעיונית של האיש, כדי לצאת וללמוד ממנה על הדור כולו ועל שברון הדור כולו.

הדבר הבולט ביותר באישיותו של יצחק רבין הוא העדר תוכן רוחני. מדובר לא רק על חֶסֶר בהשכלה הומניסטית כללית, אלא בעיקר על תלישות מוחלטת באשר לשייכות תרבותית ולאומית. יותר ויותר מתברר, כי הביטחוניזם שלו הוא עניין טכנוקרטי, מגושם למדי, המסוגל לסדרה מצומצמת של תגובות אוטומטיות, ותו לא. לשוא תחפש אצלו זיקה חיה לקרקע-היניקה של הווייתו, כעם החי על עברו, או של ייחודו, כחברה הבונה את עתידה. נטייתו הטורדנית לחזור על דבריו באותו טון שומם, כשהדברים עצמם מורכבים מצירוף בנלי של מושגים טכניים לרוב, בעברית קלוקלת (או באנגלית גרועה לא פחות), גורמת לכך שהוא מצטייר כמיכניזם קיברנטי, המתוכנת למספר מוגבל של החלטות כלפי מספר מוגבל של גירויים. מישוהו אמר: יש לנו רובוט בתור ראש-ממשלה.

הדבר הראשון המתבקש מול דיאגנוזה כה חריפה הוא לצאת ולהגן עליו אישית, וזאת באמת אני מבקש לעשות, על-ידי קביעה פשוטה: זוהי המחלה המקצועית של הגנרלים שהוצנחו לפוליטיקה. או במילים אחרות: בכל אשמה מפא"י. מלים אחדות על מפא"י אפוא בטרם נטפל בשקיעת הגנרלים.

בסוף שנות השישים (לאחר ובעקבות מלחמת ששת-הימים), היתה מפא"י מפלגה נבוכה וחסרת מנהיגות. נתונה היתה אמנם בתהליך של "חזרה בתשובה", כאשר שני אגפי פורשיה, "אחדות העבודה" ו"המערך", אצל אותה מידה היתה נתונה לשליטתה של קבוצת עסקונה מושחתת, ריקה מחזון, נטולת כל יכולת או רצון להתמודד עם האתגר הציוני האדיר שהוצב בפנינו עם שחרור ארץ-ישראל המערבית. קבוצה זו היתה שקועה בצבירת נכסים פרטית ובריכוז עצמה ציבורית, והיתה אימפוטנטית גמורה לגבי מה שנדרש לחידוש התנופה וההגשמה בכמה מהיעדים הבסיסיים ביותר של מה שהיתה התנועה החלוצית מראשיתה. מפא"י ("המערך") לאחר מלחמת ששת-הימים לא היתה מסוגלת לשום צעד של ממש, לא בתחומי העלייה והקליטה, לא בענייני התיישבות ופיתוח, וודאי לא בנושאים חברתיים, ששאירת המליצה הסוציאליסטית אמורה היתה להיוקק להם. כל מה שמתגלה היום כפשיטת-רגל מכוערת ונטולת-בושה של כל מגזרי הפעילות ההסתדרותית עד ענפיה הרחוקים ביותר – כל זה כבר היה אז, והדבר התבטא בראש ובראשונה בשאלת המנהיגות. הדג הסריח מראשו, כרגיל.

אין זה המקום לתאר את השתלשלות המאורעות

הדוגמה מגפה בינלאומית, שהגיחה מן היבשות האפלות של העוני והבערות והיא מתפשטת זה כמה שנים כשרפת-יער בארצות הבהירות של העושר והתרבות – **מגפת האיידס**.

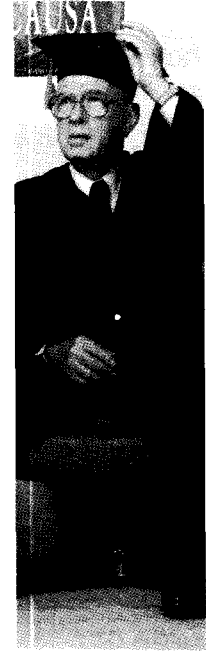
מה קרה כאן? הרי אין ספק, כי מחלה נוראה זו מתפשטת רק דרך שרשרת רצופה של מגעים פיזיים בין בני-אדם (ועירוידס או זריקת-סם גם הם בבחינת מגע פיזי). ושוב אין ספק, כי מה שקרה בעשור-עשוריים האחרונים הוא גידול מדהים בתנועת מיליוני בני-אדם בין יבשות וארצות וערים על גזעיהם השונים. ובאותה מידה ברור, כי באותן שנים עצמן קרו שני דברים התלויים זה בזה והנובעים זה מזה. ראשית: עליית רמת החיים הכל-עולמית, שיחד עם התפוצצות אוכלוסין הרת-משברים ועימותים, העלתה את ממדי הפעילות המינית וניידותה. בו בזמן איבדה מסגרת המשפחה את הלכידות שלה ואת כושרה להעמיד מחיצות בפני פעילות מינית בלתי-מבוקרת. בהתחבר שתי התופעות הללו זו עם זו, נוצר הזיווג של המתירנות הגלובלית, או באופן ציורי: נפתחו כל הערוצים להתפשטותו המואצת של נגיף האיידס.

מה עושות ארצות התרבות המבוהלות? אין הן מסוגלות ואין הן רוצות, כנראה, לשנות את המצב, להשיב את טוהר חיי-המשפחה על כנו, לצמצם נוהגי-מין חריגים על-ידי טיפול רפואי נאות, או באחת: לסתום את צינורות הזרימה של האיידס. במקום זה הן מעודדות את המתירנות המינית, ונותנות הסכמתן לכל פעילות הטרוסקסואלית או הומוסקסואלית, והן רק מבקשות, מתחננות ממש, כי תעשה מה שתעשה (תעשי מה שתעשי), אבל אל תשכח-תשכחי את הקונדום. ראיתי זאת באמריקה, ראיתי זאת בכמה מארצות אירופה, ומסקנתי אחת: התעמולה הפומבית האדירה לשימוש באמצעי מניעה היא בה שעה **תעמולה הרבה יותר אדירה למתירנות מינית**. יחד עם פרסומי התועבה, סרטי הפורנוגרפיה (אין כבר סרט ללא מיציג-משגל), ספרות הזימה – שלא לדבר על סגנון הפרסומות והתפשטות חנויות המין – לא נשאר מתרבות המערב, ובראש צועדת אמריקה – אלה אורגיה אחת גדולה של מין ואליםמות.

ומכיון שהמפיצה הגדולה של הזבל הבידורי בעולם, עם המסר המתירני המבחיל שלו, היא ארצות-הברית של אמריקה, ומכיון שככל שהזבל הזה מצחין יותר הפיתוי האוחז במיליוני מוחות מסוממים הולך וגדל, ומכיון ש"החלום האמריקני" היה כבר ל"חלום האדם", הגיעה השעה שנקבע עמדה מפוכחת כלפי אותו חלום אמריקני מפורסם, שלא נותר ממנו אלא מעשה-אונן ממוסחר.

ג. "איכה יועם זהב?"

האמריקניזציה של מדינת ישראל זוהרת. היא מסמלת, יותר מכל תופעה אחרת, את שברון החלום הציוני. יהיה אשר יהיה סוג הציונות המקובל על חלק זה או אחר של התנועה הציונית או היישוב היהודי בארץ-ישראל לדורותיו, תהיה זו ציונות נוסח הרצל או נוסח אחד-העם, נוסח ליליינבלום או נוסח ברדיצ'בסקי, נוסח א"ד גורדון או נוסח זיבוטינסקי, נוסח מאיר יערי או נוסח הרב קוק. תהיה זו ציונות מדינית, או מעשית, או רוחנית, או דתית – דבר אחד ברור: התליך

יצחק רבין. מיכניזם קיברנטי צר-אופק ונטול חזון, המתוכנת למספר מוגבל של החלטות, כלפי מספר מוגבל של גירויים.

יגאל אלון. בן למשפחה יהודית מן הדור הישן... לא רק יליד הארץ, אלא גם יליד העם. היחיד מבין המצביאים ילידי הארץ בתנועתו שביקר בחריפות רבה את "קמפי-דייוויד".

בן-גוריון. המנהיג שהוריש ליורשיו רק את חסרונותיו... "יחיד בדורו" – שפרש מחבריו ונותר יחיד...

לדבר על "הצנחה" או "הקפצה" או מינוי מלאכותי מלמעלה.

לעומתם, צר ומכאיב הדבר, וידידות רבת-שנים עם כולם ללא יוצא מן הכלל רק מדגישה את הכנות ואת האחריות בקביעתי זו, צר ומכאיב לראות את שקיעתה של קבוצת הגנרלים שנלקחו היישר מדרגת הפיקוד הצבאית הגבוהה שלהם והוצבו בעמדות שליטה אזרחיות.

ד. "איכה נשבר מטה עוז?"

כאמור, רואה אני ביצחק רבין דוגמה-למופת בנושא זה. בפעם הראשונה בתולדותיה העמידה תנועת העבודה איש צבא בקדקוד המנהיגות היהודית: הרמטכ"ל הראשון (והאחרון) – אם העם הזה יתחיל ללמוד משגיאותיו, שנעשה ראש-ממשלה. סבור אני כי יהיה זה מאלף למדי להביא קטע משורות שכתבתי בסוף כהונתי בכנסת התשיעית, כאשר מספר הגנרלים במיל שהסתובבו נבוכים וחסרי-אונים במסדרונותיה היה הגדול ביותר עד אז. רשמתי שורה מפורסמת של ביאליק, כמוטו בראש המאמר: "אחד אחד ובאין רואה, ככוכבים לפנות שחר כבר..." – וכך פתחתי את הדברים, במאמר שכתרתו: "שקיעת הגנרלים".

אחד אחד – ולעין רואים – הם כבים ומסתלקים, משאירים אחריהם שובל של אכזבה ומרירות. כוכבי זה"ל, ה"סופר־סֶטְרִים" של מלחמות ישראל, הובסו כמעט כולם בשדה-הקרב האזרחי.

הכנסת דומה לכל מיני מבנים המשמשים ליעדים אחרים וליצורים אחרים, אבל באחרונה היא נראית יותר ויותר כמו חנות הפסילים והאלילים של בית אברהם אבינו, לאחר שנגלה אליו דבר אל-עליון יחיד, קונה שמים וארץ, לאחר שכילה את חמתו באלילי השווא והותיר על רצפת החנות רק שברי-פסילים וקטעי אלילים מנופצים. כרע בל, קרס נבו... הנה הם כאן, נשחקים והולכים מיום ליום, שברי האנדרטאות המפוארות לשעבר.

הנה דיין. עם כל התפאורה המפורסמת, אבל בבדידות של חולשה ושל אכזבה לאחר שני כישלונות טרגיים, כשר-הביטחון בממשלת גולדה-יום-הכיפורים, כשר-החוץ בממשלת בגין-קמפ-דייוויד.

הנה רבין, עם הקול הנהדר, הגדול בעשרה מספרים לפחות על הרגש, עם השראה כמו במחברת להעתקה-לנקי. בניסיון מסונוור כמעט לתפוס שוב במושכות ששטמן בבהלה כזאת, כשהוא עתה באחד הספסלים האחוריים של תנועת העבודה.

הנה וייצמן, רעש ה"בֶּנְגִי" של התפוררותו עדיין מהלך בחלל, עם אבק היהירה השוקעת. עכשיו למד פתאם לשתוק, שתיקת פחד, כי המילה התקועה לו ברונו היא: "אני נכשלתי – ואני הכשלתי".

הנה דיין. ממה היה עשוי הפסל הזה? לא משיש. לא ממתכת. אף לא מחומר. הוא לא נשבר. הוא מתאדה. הנה שרון. מאיים – ואיש אינו נבהל. תובע – ואיש אינו נענה, מנסה לחתור נגד הזרם – אבל תקוע היטב בספינה הטובעת, הנסחפת בזרם.

שהביאו להתערערות הסופית של הנהגת תנועת העבודה, החל מסילוקו של דוד בן-גוריון בראשית שנות השישים ועד מינויו של יצחק רבין לראש-ממשלה כעבור עשר שנים בקירוב, אבל תהא זו תמצית לא-רעה של סדרת הדרמות (חלקן טרגיות חלקן קומיות), אם ננסה כן: בן-גוריון ביקש למנוע את כניסתה של קבוצת המנהיגים בדור שאחריו לשלטון, כי התכוון להעניקו ישירות לדור נאמניו מקבוצת-הגיל השלישית. קבוצת הדור שאחריו (אשכול, גולדה, ספיר) לא השלימה עם הדילוג הזה אל מעבר לה, סילקה אותו ותפסה את השלטון לעשר שנים בקירוב. אבל לאחר פטירתו של אשכול והתפוררותה של גולדה (בעקבות מפולת יום-הכיפורים), לא היתה בררה למנגנון העסקונה המפא"יניקי הותיק, אלא לפנות אל הדור הצעיר יותר. כדי לשמור על שלטונם, כדי לא לתת למועמד צעיר בעל מעמד מפלגתי מבוסס ליטול את שרביט-ההנהגה, בחרו בחלש ביותר, בפחות מוכשר, בתינוק פוליטי, ביצחק רבין. פנחס ספיר לא ידע בדיוק מדוע הוא מציב את יצחק רבין במקומה הריק של גולדה מאיר, אבל הוא ידע בדיוק מדוע אין הוא רוצה אף באחד משלושת המועמדים האחרים, משה דיין, יגאל אלון או שמעון פרס.

הצנחתו, או הקפצתו, של יצחק רבין לראשות מפלגת "העבודה", ובעקבות כך לראשות הממשלה, היא אחד החטאים הגדולים ביותר של "הדור השני" במפא"י; עונשו של החטא הגיע במהירות הברק, והמשך השפעתו השלילית מאיץ את ניוונה של תנועת העבודה עד היום, ומי יודע עד מתי.

אחרי מלחמת ששת-הימים היה ברור לכל כי הגברת העלייה היא התפקיד החיוני ביותר להמשך המפעל הציוני, עם השלב החדש שנפתח בפניו. מיד עם תום שירותו כרמטכ"ל, כאשר נודע שהוא אמור לצאת לוושינגטון כשגרירנו שם, קראתי ליצחק רבין בפומבי לצאת בשליחות אל העם היהודי באמריקה, ולעוררו לעלייה ולהפניית משאביו האדירים, בחומר וברוח ובגוף, לעבר מדינת ישראל. אבל הממסד השלטוני שלנו, ויצחק רבין עצמו, העדיפו להעניק לו כמה שנים של שיכרון-חושים בטרקליני-הפאר של ושינגטון, ומבלי להשאיר אחריו שום רושם מדיני רציני (באנגלית שלו, שהיתה אז עוד הרבה גרועה משהיא עכשיו, היה זה עינוי לכל בן-תרבות לעמוד עמו בדר-שיח), מבלי להביא למפנה כלשהו בהבנת הצדק שבניצחון ישראל במלחמת ששת-הימים, חזר אלינו האיש, והוא נגוע במקרה קשה של אמריקניטיס, שהוא מין "איידס" רוחני, השולל מן החולה כל חיסון והופך אותו למתמכר עיוור לקסמי "החלום האמריקני".

ומאז – כישלון אחרי כישלון, תוך העמקת ה"פלונטר" הנפשי שלו עצמו, בין תסכול לשגעון-גדלות, ויצחק רבין זוכה להיות ראש וראשון לפחות בנושא אחד, בנושא "שקיעת הגנרלים".

שלושה אישים היו בצמרת הפוליטית האזרחית של מדינת ישראל, שאינם כלולים בנושא זה. ישראל גלילי, משה כרמל ויגאל אלון הגיעו אמנם למעמדם המפלגתי והמדיני על בסיס הרקע הביטחוני-הצבאי של חייהם, ובעיקר במלחמת העצמאות, אבל שלושתם היו אנשי תנועה רעיונית במלוא מובן המילה. הם הגיעו לצמרת לאחר ובזכות צמיחה אותנטית בתנועתם, ולא פחות מכך בזכות חברות רבת-שנים והשפעה במסגרת קיבוצית. לגביהם אין

משה דיין....בדידות של חולשה ושל אכזבה. לאחר שני כישלונות טרגיים – כשר-ביטחון בממשלת גולדה-יום-הכיפורים, וכשר-חוץ בממשלת בגין-קמפ-דייוויד...

לוי אשכול. הססן שהחליט באומץ, אבל אחרי ניצחון גדול – מדיניות קטנה.

כולם חביבים, כולם נערצים, כולם כתובים לבלי-הימחק בלוח הקוממיות של ישראל – עד שפסעו אל סף מערכת ההנהגה המדינית האזרחית, עד שנחשפו ללא-רחם במו קומתם העצמית האמיתית, ללא פיגומי הפיקוד, ללא דוכני הדרגה הצבאית.¹

שלושה מגדולי הרמטכ"לים שלנו, שנים מבכירי אלופינו – וחותרם אחד על כולם: אכזבה. הימים הם ימי הרבע האחרון של הכנסת התשיעית (בה הייתי חבר), ושני הגיסים ה"כריזמטיים", דיין ווייצמן התפטרו זה עתה מן הממשלה ונותרו תלויים באוויר ברגליים מפרפרות.

על רקע אישי שונה לחלוטין התפטרו שניהם מאותה סיבה: אכזבה מקצב הקידום של "תהליך השלום" נוסח קמפ-דייוויד. שרון, מעוטר בשני הכתרים של גיבור ששת-הימים וגיבור יום-הכיפורים, מאמין כי הוא ורק הוא מסוגל לייצב את ספינת הליכוד המיטלטלת ב"קלקוליה", אבל סביב גבין יש חומה בצורה של נאמנות עיוורת, ושרון מוצא עצמו מוטח כנגדה פעם אחר פעם. על שלושתם רובצת אשמה אחת, שלא תימחק לעולם – תפקידם בתכנון, בהאצה, בביצוע, של הנסיגה מסיני ושל חיסול היישובים הישראליים בו. דרושות היו עוד ארבע-עשרה שנים, עד ששורש הלענה של הסכמי קמפ-דייוויד יצמיח לעין כל את פרות התרעלה שלו, עד שהעיקרון של "שטחים תמורת שלום" יתחיל לגזול מעם ישראל את לב ארצו, את חומת-ביטחוננו על הירדן ואת מעוז-קיומו בגולן. במקביל היה דרוש כנראה אותו זמן, כדי שגם במשרד-החוץ השמאלני של ימי פרס העלזים, יתחילו לתהות, שמא גמלה אצל המצרים ההחלטה להסיר את מסווה הספינקס המחייך ולהראות את פרצופה האמיתי של המדיניות המצרית: חתירה מתמדת להחלשתה של ישראל, בדרך לחיסולה על-ידי מחנה ערבי מאוחד.

איכה, אם כן, נשבר מטה עוז? כיצד הפך הביטחוניזם לדפיטויזם?

התבוננות מקרוב בגנרלים של מחנה השמאל תאפשר לנו להשיב על השאלה ביתר בהירות וביתר חריפות. אינני בא להאשים אף אחד מהם אישית. הם הקדישו את כל חייהם ואת כל סגולות הגוף והרוח שלהם ליעד אחד, שאינו סובל שום הסחת-דעת ושום אתנחתא של הרהורים, לביצור כושר ההגנה של המדינה המבודדת ביותר בעולם, המאווימת ביותר בעולם. לא עליהם אני בא בטרוניה, אלא על המנגנון המפלגתי, ואולי למעשה גם על נטיית הלב של הציבור הרחב באותה מדינה, שצבאה הוא הערובה היחידה להמשך קיומו של כל אחד מאזרחיה. הטרוריה היא על כך שהפרגמטיזם הביטחוניסטי לא הסתפק במעמד הבכורה שלו בכל מערכת קבלת ההחלטות של צמרת המדינה, אלא דחק החוצה את כל יתר השיקולים, באופן שמאגר ערכי הרוח הלאומיים הידלדל עד כדי לשתק את מקור האנרגיה הלאומי הגרעיני ביותר, שממנו שואב גם כוח העמידה הצבאי – מקור האנרגיה של המורל הלאומי, של מורשת העבר וחזון העתיד. כשאתה משכלל את התותח ומדלדל את התותחן, אתה מכין את הרקע להופעת התבוסות.

וכך ראיתי אותם, את כוכבי הצמרת של השלטון המפא"ייניקי, כשהם מסתובבים, זנבם בין רגליהם, במעגלי האופוזיציה של הכנסת התשיעית. ישבתי אתם בוועדת חוץ וביטחון, עם כל ה"לשעבריים"

גולדה מאיר. האחרונה בשולת המנהיגות האותנטית של תנועת העבודה, הראשונה לביצוע נסיגה בפועל.

– ולבי סף דמעה. אישית – הם היו כולם יידי, ועל כך אולי המו רחמי עליהם, ובעין טובה התבוננתי בהם. ממה שרשמתי לי חטופות באותם הימים, אביא עתה כמה שורות על כל אחד – שורות המצטרפות לכדי ראיות קבילות לטענתי העיקרית: ללא המשענת השלטונית נשארו חייהם ריקים מתוכן.

דרמה טרגי-קומית ממש היתה מתחוללת כל פעם ששר-החוץ משה דיין היה מופיע לפני הוועדה. הנה הם יושבים נזופים, חסרי משמעות אפילו כאופוזיציה (כי לא היתה אופוזיציה עלובה ומדושדשת כל-כך כמו זו של מפלגת העבודה אחרי "המהפך" הטרואומטי), והנה מופיע להם נציג השלטון, והוא חברם מתמול שלשום, למעשה המלך הלא-מפוקפק של מפלגתם, אשר בגד בהם בקפיצה קלילה אחת ועבר אל מחנה האויב-המנצח. ישבתי והתבוננתי בשורת האישים מעוררת הרחמים, הנה שמעון פרס והנה יצחק רבין, הנה אבא אבן והנה יגאל אלון, הנה חיים ברלב והנה חיים צדוק והנה חברי מימי משמר-העמק (שבקושי מניד לי ראשו לשלום) מאיר תלמי, ואני שואל את עצמי: מי מהם מקנא בו? מי מהם חושב שהמזמר, ה"עיקרוט" הערבי הזה עשה זאת שוב, ומי מהם היה מוכן, אילו פנו אליו, לבצע אותה קפיצה אלגנטית אל שולחן ממשלת הליכוד? הרי אבא אבן כמעט עשה זאת, בחושו לצאת בשליחות בגין לארצות-הברית, עוד לפני שהוקמה הממשלה רשמית. ההיה שמעון פרס, ברזוגו של דיין מימי בר-גוריון ורפ"י מוכן לצפצף ככה על חבריו?

התשובה על כך שלילית מוחלטת. באותה תקופה פרס שמעון פרס קובץ מאמרים על אישים שונים שמילאו תפקיד בחייו, ושם הספר מעיד לא רק על תוכנו, אלא על תכונת יסוד של מחברו: "לך עם האנשים". קראתי את הספר בכתבי-יד, לפי בקשת המחבר (שקיבלני במאור-פנים, בכניסתי הראשונה לאולם המליאה של הכנסת: "משה, אתה מוסיף כבוד לבית הזה!"), העירותי לו מה שהעירותי, בעיקר בקשר לפרק על נתן אלתרמן, ואף הוספתי לו הערת-שבח מאופקת: "איך עוד אחד בין חבריך המסוגל לכתוב ספר כזה עם כותרת כזאת".

התכוונתי, כמובן, למשה דיין וליצחק רבין. את משה דיין לא אהבו. או העריצו – או שנאו, וככל שגדלה עצמת הערצתו כך גדלה עצמת שנאתו. המיתוס שלו לא ייהרס לעולם, כי הוא עצמו דאג להרוס אותו במו-ידי, כמעט לאורך כל הקריירה שלו, ולמעשה המיתוס שלו בנוי מאי-אכפתיות קולוסלית, ממין ניהיליזם מטפיזי, מין חסינות פנימית מוצקה נגד כל רגש של חרדת-קודש. אין לדעת באיזה רגע, או באיזה ערוץ מתמשך של תחושת-אבדן נצחית, התגבשה בו ההכרה כי בעולם שלנו יש רק דבר אחד ממשי: המוות. כל השאר הוא משחק של צללים חולפים, ואם אתה רוצה לא להירמס יש לך רק דרך אחת – לרמוס. משום כך היה הוא, ורק הוא, מסוגל למלא את התפקיד של "מנהיג להשכיר", צד נוסף של מיתוס הגיבור, שכל בגידותיו נסלחות לו.

למול קלות הריחוף של משה דיין בולטת מאד הכבדות היציבה של יצחק רבין. הוא "מספר שניים" קלסי, חייב תמיד שיהיה לו איזה משען בטוח, איזה מסובב מפתח שיניע אותו. ראיתי אותו ואת שמעון פרס בוועדת חוץ וביטחון, שני ראשי תנועתם המובסים, זה ששמט את השלטון מידי וזה שלא הצליח לתפוס בו מחדש. ליד שולחן

מנחם בגין. ראשון המגשימים של הנוסחה שטחים תמורת שלום.

הוועדה התגלה הקרע ביניהם, היריבות האישית הצורבת, כמעט בכל דיון. זכור לי במיוחד הדיון על פרויקט ה"אריה" (שהיה לימים לפרויקט ה"לביא", וסיים את חייו בין גרונטאות מוזיאון חיל-האוויר). שמעון פרס, הנכנס לאקסטוזה כל פעם שמדובר בפיתוח, תעשיות-על, חוץ-עתידי, ובעיקר בתעשייה האווירית בת-טיפוחו, תמך בהתלהבות בפרויקט, שפטרנו הראשי היה אז (ועד היום) ח"כ, יו"ר ועדת חוץ וביטחון, משה ארנס. "בנושא זה", הצהיר פרס חוזר ונשנה, "אינני באופוזיציה".

יצחק רבין היה באופוזיציה, ובנושא זה ביתר תוקף, משום שבאותה הזדמנות ביטא את האופוזיציה שלו לראש סיעתו, "החותרן הבלתי נלאה" שמעון פרס. הרמטכ"ל לשעבר דיבר כראש אגף אפסנאות. במקום לעסוק בכל מיני ניסיונות מפוקפקים, המחייבים ליצור תשתית טכנולוגית רחבה ויקרה (הנימוק הראשי בפי תומכי הפרויקט), המליץ רבין להישען על אספקה ישירה, "מן המדף", של סחורה אמריקנית משובחת, בחצי מחיר. ככל הזכור לי דיברתי אחריו ושאלתי מה בעניין עצמאות משקית ואיתנות מדינית. את אותם הדברים אמרתי גם אם לא כתגובה ישירה על עמדתו של רבין, אבל היטב זכור לי הרושם המדכא שהוא עצמו השאיר עלי באותו ויכוח. היה זה אחד הוויכוחים המעטים בוועדת חוץ וביטחון שעסק בעצם המשמעות או אי-המשמעות של השיקול הלאומי, של בכורת השיקול הלאומי, בכל דיון ביטחוני ולו גם "מקצועי" בלבד, ויצחק רבין התגלה בו כפרגמטיסט צר-אופק ונטול-חזון.

לעומתו זכור לי בהמיית-געגועים מפקדו ומטפחו, יגאל אלון. נאמנותו שלו לחזון ולדרך רעיונית (ולחבריו – סוד קסם אישיותו), היא שחסמה את דרכו אל קדקוד המנהיגות בתנועת העבודה. היותו איש הקיבוץ המאוחד, איש טבנקין ו"אחדות העבודה" (ואפילו, רחמנא ליצלן, איש מפ"ם לשעבר), היתה לא רק כתם בליימחה, אלא מהות פנימית אמיתית ופעילה. הוא היה החריף ביותר בין מתנגדי "קמפ-דייוויד" בסיעת העבודה, ולעולם לא אשכח את נאומו בוועדת חוץ וביטחון, בנוכחות ראש-הממשלה מנחם בגין שהביא את בשורת ההסכם עם מצרים, סעיף אחר סעיף. קולו רטט מעוצר-זעם כאשר דיבר על הסכנה החמורה מכל הטמונה בתכנית האוטונומיה – סכנת ה"שיבה" של מאות-אלפי פליטים לארץ-ישראל, מכל ארצות ערב הקרובות ומקהילות גלותם במערב. לשונות רעות השתלחו, כי התנגדותו החריפה של יגאל אלון להסכמי "קמפ-דייוויד" נבעה מן החשש שהצלחת תיוחס למשה דיין, אבל מי ששמע אותו אז, ואחר-כך, שב ומנתח את האסון שבפתיחת הדלת לשיטפון של פלשתינאים חוזרים, מי ששמע את שאלתו הפשוטה, והמוחצת בכוח הגיונה: "לאן הם יחזרו? למאללה? מי ירצה אותם ברמאללה? האם ביתם, שאליו הם מבקשים לחזור, הוא בחברון, בשכם, בגינן – או ביפו, טבריה, רמלה, לוד, אשדוד, אשקלון?" – מי שידע את חלקו ביישובה מחדש של חברון – לא היה לו ספק בכנות עמידתו הנחושה של יגאל אלון נגד הסכמי קמפ-דייוויד.

יגאל אלון היה היחיד מן המצביאים ילידי הארץ (1918), אנשי דור הפלמ"ח, ששורשו בבית אבותיו (ראה ספרו המקסים **בית אבי**), היה נטוע באורח-חיים של משפחה יהודית מן הדור הישן. בהיותו בן מושבה גלילית שאב את

השראתו מן הרובד של העלייה הראשונה, ודרך אמו בעיקר היה שייך לציונות השורשית המובנת-מאליה של מייסדי זכרון-יעקב וראש-פינה. ההקשר היהודי המסורתי של השקפת עולמו הציונית לא היה זקוק לחיזוקים מלאכותיים. הוא היה לא רק יליד הארץ, אלא **יליד העם**. ובוה נבדלו ממנו מאוד גם משה דיין (יליד 1915) וגם יצחק רבין (1922), שצמחו בסביבה של מחיצות מעמדיות, תנועתיות ומפלגתיות, וגדלו במשפחות של הווי עסקני-מפלגתי, ללא רקע יהודי טבעי מובן-מאליו.

יגאל אלון צמח מאותה סביבה שהולידה את הגאונות הרבוגנית של גיבור היסטורי כאהרן אהרונוסון. הדגש הוא על הרבוגניות. ביגאל אלון היתה רבוגניות של מנהיג עממי, מצביא גדול, הוגה דעות מדיני, איש ביטוי מובהק בעל-פה ובכתב, שעד כה לא ראינו דומה לה בקרב אלה שנותרו אחריו. אף אחד מחבריו לא היה מסוגל למלא תפקידים כה שונים כשר-החינוך או שר-הקליטה או שר-העבודה, נוסף על היותו שר-חוץ מאין כמותו, ובכל אלה ליצוק כל-כך הרבה השראה של יצירה וחידוש. הוא האיש שהייתי רוצה לקום ולהגיד לו: "אתה האיש!" – אבל לא מתוך טרונייה, אלא מתוך תודה והערצה. אבל הוא איננו. ולאחר בגידתו הצנינית של משה דיין בתנועתו נותרה מפלגת העבודה כמין זירה של מתאגרפים במשקל-קל, שרק הנזק שהם גורמים למדינה גדול מן הנזק שהם גורמים למפלגתם, להסתדרותם, למורשתם. ולעצמם.

ה. "חטא חטאה ירושלים..."

פ רקי "איכה" המקוריים נכתבו (בידי הנביא ירמיהו, לפי המסורת) נוכח החורבן ואחריו. פרקי "איכה" החדשים נכתבים נוכח **סכנת החורבן ולפניו**, ואין יודע אם הרבה או מעט לפניו.

את **החורבן הפיזי** אפשר למנוע, אפשר לדחות את התקרבותו, ואפשר גם לבלוס אותו לגמרי. אפילו יימשך הקו המדיני הנוכחי, הקרוי "תהליך השלום", אפילו יימשך שיתוף-הפעולה עם האויב עד סף הקץ של הקו הירוק – אפשר יהיה, **הכרח** יהיה, במחיר דמים נורא, להציל את העם ואת מדינתו.

החורבן הרוחני, כנגד זה, הוא תהליך ממושך, שלא אתמול נולד ולא מחר יוצמת. גרעינו מצוי בכל אורגניזם חי, פרטי או כללי, חברתי או לאומי, ורק אם החיסון הפנימי וכושר הצמיחה הטבעי נכשלים, הוא פורץ כמשבר של חורבן. תהליך החורבן מתחפש לא פעם, וכך זה בעמנו ובארצנו בדורות האחרונים, מופיע כתהליך של קדמה ותיקון. הם באים לשפר, להשבית, המכרסמים הקטנים, הם מערערים את היסודות, פותחים פתח לחורבן הפיזי, ותוך כדי התחסדות של שוחרי-יעתיד נאמנים הם מלווים את תהליך החורבן, מזינים אותו, ודורשים שכר. גם המאבק נגד תהליכי החורבן הרוחני אינו עניין של הכרעה חד-פעמית.

הבעיה הקשה ביותר בחיי הרוח והתרבות היא לדעת להבדיל בין גידול שפיר לבין גידול ממאיר. הנה אצלנו – פריחה בלתי נפסקת בכל תחומי הפעילות הרוחנית. מבחינה כמותית יש "שיפור ופיתוח" בכל תחומי חיינו: בחינוך

שמעון פרס. המלים "פיתוח", "הייטק", "השקעות", מביאות את האיש לאקסטוזה. פעם המטרה היתה מדינת ישראל, עכשיו היעד הוא מדינת טרור בלב ארץ-ישראל.

מה שאין בו? יש פינה בארץ הזאת שאיננה מוצפת בשיטפון אמריקניסטי?
אכן, יש אולי אמת באותה אמרה מזעזעת: "את הציונות יחרסו שני שונאיה – הערבים והיהודים".
אנו רואים את תהליך החורבן הפנימי העובר על עמנו, בארצו ובתפוצותיו, ואין מנוס מן ההכרח לבדוק את עצמנו בדיקה פקוחת-עיניים.
באיזה מידה ההתפוררות של הלאומיות היהודית היא תופעה היסטורית או בייקטיבית? האם נכון הדבר כי לעינינו נכנסת עתה למאה השלישית שלה, בתאוצה גוברת והולכת, תופעת ההתחלשות העצמית של העם היהודי?
אל מול העצמה האובייקטיבית ההרסנית של התהליך הזה חייבת לקום עצמה סובייקטיבית, שאולי דרושה קטסטרופה נוראה כדי לעורר אותה. איני רואה דרך אחרת להשגת היעד הזה, אלא על בסיס ההכרה, שיש להצמיד מחדש, במלוא הכוונה והדבקות, את הציונות אל היהדות, את עם ישראל לארץ-ישראל ■

ובהשכלה, במדעים ובאמנויות לסוגיהן, באמצעי התקשורת ובבידור, אבל מבחינה מהותית ואיכותית – יש כאן לא פריחה, אלא בריחה. לא יצירה אלא חקיינות, לא בניין מרכז רוחני, אלא התמססות פרובינציאלית. מבשרים לנו "עידן חדש" במזרח התיכון – ומכינים לנו "בית פגישות" לבנינו.

פתחתי בכך, שאני מפנה את כתב-האשמה כלפי המנהיגות, בנוסח "אתה האיש". אבל לשם התמודדות רצינית עם תסמונת "איכה" האורבת לנו דרוש לנו עיון ודיון בשאלת השאלות: האם חציר העם, האם יבש העם כעץ, לפי נוסח ביאליק, או חמור מזה, בנוסח ישעיהו: "הוי גוי חוטא, עם כבד עוון, זרע מרעים, בנים משחיתים" – האם זה מצבנו?

מה אשם יצחק רבין המסכן, שאין בו קורט רוחניות יהודית ואף לא שמץ תרבות עברית? וחבר המסכנים הסובב אותו, והתנועה שהציבה אותו בראש, והעם שאותו הוא מבקש להנהיג אל עידן השלום והאושר – כל אלה יש בהם